

Mirko Blagojević
Centar za religijske studije
Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Religijsko-konfesionalna identifikacija i vera u Boga građana Srbije¹

Apstrakt: U tekstu autor iznosi i analizira, u skladu sa naslovljenom temom, podatke iz sistematskog i za Republiku Srbiju, bez Kosova i Metohije, reprezentativnog sociološkog istraživanja religioznosti građana Srbije. Istraživanje pod nazivom „Religioznost u Srbiji i proces evropskih integracija“ je u dva navrata, tokom 2010. i 2011. godine, sproveo Hrišćanski kulturni centar iz Beograda uz finansijsku pomoć Fondacije Konrad Adenauer i Centra za evropske studije iz Brisela. Pre analize podataka, autor kratko raspravlja o različitim dimenzijama religioznosti.

40

Ključne reči: multidimenzionalnost religioznosti, konfesionalna i religijska samoidentifikacija, vera u Boga, sociologija religije, Srbija.

Posmatranje, proučavanje i analiza religijskog fenomena suočava posmatrača sa mnoštvom nedoumica oko predmeta proučavanja. No, jedna činjenica je bez sumnje: religija i religioznost složene su, promenljive, protivurečne, ali postojeće duhovne i društvene tvorevine. Naravno da religija i religioznost nisu samo društvene pojave, ali kada se religija shvati i kao društvena pojava tada sociologiju prvenstveno zanimaju društveni aspekti religije i religioznosti i to ne samo kako evolucija religijske svesti čoveka i religijskih zajednica deluje na društvo u kome živi nego i kako društvo utiče na religiju, crkvu i religioznost ljudi. Kad se, opet, istorijski i sociološki, odnos društva i države sa jedne i crkve i religije sa druge strane posmatra u dovoljno dugim vremenskim intervalima, onda se njihov međusobni odnos može predstaviti u vidu svojesravnog hoda ili njihanja religijskog klatna koje opisuje sinusoidnu krivu liniju. Tu liniju je moguće opisati i u slučaju religioznosti građana Srbije. No, s obzirom na to da je religioznost izuzetno složena pojava, u istraživanju i analizi se kao najplodonosniji pokazao višedimenzionalni pristup.

Multidimenzionalni pristup u iskustvenom proučavanju religioznosti

Nema nikakve dileme da se celovitiji uvid u religijski fenomen i religioznost ljudi pre može postići višedimenzionalnim nego jednodimenzionalnim ili dvodimenzionalnim pristupom. Drugim rečima, višedimenzionalnim pristupom se sprečava realna mogućnost da se u istraživanju zanemare neke dimenzije religije i

¹ Tekst je rađen u okviru projekta pod nazivom: „Politike društvenog pamćenja i nacionalnog identiteta: regionalni i evropski aspekt“, (br. 1790409) koji se na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju iz Beograda sprovodi u periodu od 2011. do 2014. godine, uz finansijsku podršku Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

religioznosti za koje se posle pokaže da su važne. Bez tih dimenzija značajno se sužava fenomen koji ispitujemo i to apstrahovanjem nekih strana religije i religioznosti kao nebitnih ili njihovim svesnim potiskivanjem, pošto podaci koji se na njih odnose ne idu u prilog našim ranije postavljenim hipotezama. Pa iako sociologe u radu obavezuju određena „pravila sociološke metode“, specifičnost predmeta istraživanja od sociologa svakako traži dodatan oprez i stalnu budnost kad izriče sudove o religioznosti ljudi na nekom konfesionalnom području. Prva zaseda sociologa čeka već kod prikupljanja podataka: da li se generalni sudovi o religioznosti i religijskoj situaciji mogu izreći samo na osnovu prikupljene građe upotrebom anketnih upitnika koji danas prevlađuju u sociološkim istraživanjima religioznosti i vezanosti ljudi za religiju i crkvu?

Ako i pređemo preko ove dileme, postavlja se drugo pitanje: koliko je, naime, korektno da selekcionišemo čak i samo na ovaj način prikupljene podatke, odnosno da na osnovu jednog manjeg broja indikatora, recimo najkorišćenijih u anketnom ispitivanju religioznosti, kao što su konfesionalna samoidentifikacija, proklamovana religioznost i proklamovana vera u Boga, zaključujemo o opštoj religioznosti jednog geografskog i religijskog područja koje ispitujemo? Jednodimenzionalan ili dvodimenzionalan pristup ne samo štoveoma sužavaju polje ispitivanja, nego dovode do takvih protivurečnih rezultata koji obesmišljavaju samo istraživanje. Naime, ukoliko poklonimo potpuno poverenje samo jednom indikatoru religioznosti i on nam u prvom primeru pokaže da je konvencionalna religioznost izuzetno proširena pojava, kao u slučaju konfesionalne samoidentifikacije, i to redovno u preko 90% ispitanih slučajeva, a u drugom primeru poverenje poklonimo nekom drugom indikatoru iz druge dimenzije religioznosti, kao što je redovan odlazak u crkvu u (pravoslavnom) hrišćanstvu (oko 4% ispitanih slučajeva u Srbiji) – i on nam pokaže izrazito ograničen obim religioznosti – onda nam je jasno koliko je višedimenzionalan pristup potreban, štaviše nužan: i u jednom i u drugom primeru radi se o konvencionalnoj religioznosti ali je sama pojava koju ispitujemo višeslojna, mnogoznačna, pa su oba podatka koje smo pomenuli korektna i opisuju jednu te istu pojavu u njenim različitim dimenzijama. Religioznost je dakle višedimenzionalna pojava i takav pristup istraživanju podrazumeva istraživanje svakog pojedinačnog elementa religioznosti i njihovog međusobnog odnosa kako kad za predmet proučavanja imamo pojedinca, kao u psihologiji religije, tako i socijalne grupe, kao u sociologiji religije.

Najzaslužniji autori za afirmaciju višedimenzionalnog pristupa, još šezdesetih godina prošlog veka, su Gerhard Lenski (Lenski 1961) Čarls Glok (Glock 1962), i Rodni Stark (Stark 1968). Naravno, do danas je ovaj pristup mnogo puta u iskustvenim istraživanjima testiran i proširivan, ali se ipak može reći da i danas ostaje aktuelna temeljna podela na pet dimenzija religioznosti koje je dao Glok (Синелина 2011). Bez obzira na svu složenost, sve svetske religije prema Gloku imaju neke zajedničke sfere u kojima se religioznost manifestuje. Radi se o sledećim dimenzijama religi-

oznosti: religioznom iskustvu, ritualističkoj dimenziji (religioznoj praksi), ideološkoj dimenziji (religioznim verovanjima), intelektualnoj dimenziji (religioznom znanju) i posledičnoj dimenziji religioznosti. Dimenzija *religioznog iskustva* se prema Gloku odnosi na očekivanje da će religiozna osoba postići direktno znanje o poslednjoj realnosti ili da će iskusiti religiozna osećanja u formi egzaltacije, straha, poniznosti, radosti i spokoja.

42 *Ideološka dimenzija* ili dimenzija religioznih verovanja zasniva se na očekivanju da će religiozna osoba prihvatiti određena verovanja a kao empirijski pokazatelji koriste se dogmatska verovanja uglavnom judeo-hrišćanske religijske tradicije kao što su: verovanje u Boga kao ličnost, verovanje da Isus nije bio smrtan, verovanje u čuda, verovanje da je u Bibliji Božja istina, verovanje u Isusa Hrista kao Sina Božjeg itd. Generalno gledano, vera u dogmatsko jezgro religije (hrišćanstva) u iskustvenim istraživanjima je zastupljenija nego učešće ispitanika u obredima i ritualima određene (hrišćanske) religijske tradicije. Sa druge strane, ni sama religijska verovanja nije lako adekvatno izmeriti pošto se na prvi pogled ne vidi jesu li deklarirana verovanja izraz konformizma ispitanika ili se radi o ličnom verovanju, osećanju i doživljaju, na primer, postojanja Boga. Zato je uputno ovu dimenziju religioznosti dovesti u vezu sa drugim dimenzijama, a pre svega sa dimenzijom religioznog iskustva ili posledičnom dimenzijom religioznosti.

Ritualistička dimenzija religioznosti podrazumeva specifičnu religioznu praksu koju ispunjavaju pripadnici religije bilo individualno bilo kolektivno u formi reči, gestova, simbola a preko kojih vernici stupaju u vezu sa Bogom na bogoslužjenju, u molitvama, praznovanjem religijskih praznika itd. Naravno, bitna je činjenica sa kakvim motivima vernici prilaze održavanju religijskih obreda. Obredima se može pristupiti na više načina: jedan je na primer pristupanje obredu zbog tradicije, zbog konformizma sredine, zbog osećanja dužnosti, a drugi iz unutrašnje potrebe i zbog lične pobožnosti. Iako i u jednom i u drugom slučaju možemo da konstatujemo fakticitet obreda, nije svejedno kako treba interpretirati navedenu činjenicu: kao versku dužnost ili kao izraz lične pobožnosti. Dimenzionalni pristup bar donekle može pomoći da se diferencirano interpretiraju navedeni religijski rituali: jednom u sociološkom značenju tzv. institucionalizovane religioznosti a drugi put u psihološkom značenju lične religije i religioznosti. Svakako, sociolozima je na prvom mestu analiza podataka koji se odnose upravo na institucionalizovanu religioznost koja se ispoljava i kroz ritualističku dimenziju religioznosti i kao takva ima neke važne socijalne funkcije kao što su integrativna, adaptivna, ideološka itd. Ali zbog toga ne treba previđati ličnu religioznost koja možda nema socijalne funkcije, ali ima važnost i značaj za pojedinca, njegovo ponašanje i viđenje sveta.

Intelektualna dimenzija u Glokovoju šemi odnosi se na očekivanja da će religiozna osoba biti upoznata sa osnovnim načelima svoje vere, sa dogmatskim istinama

vere kao i sa svetim spisima vere. Poznavanje vere se odnosi na primer na istoriju vlastite religije, na poznavanje važnih činjenica vezanih za veru, za intelektualno čitanje svetih spisa i druge religijske literature. Svakako, ova znanja su važna ne samo za religiju jer se ona preko njih legitimise, nego i za svakog vernika koji je bliže povezan sa svojom verom. Ipak, ima mišljenja da za samu veru nisu toliko važna teološka i istorijska znanja o veri pošto ima religioznih ljudi a da nisu upućeni u sve teološke tajne vere, kao što ima i nereligioznih i ateista koji su dobro upoznati sa intelektualnom dimenzijom religije. Iako je ispitivanje ove dimenzije religioznosti zanemarivano, došlo se do generalnog zaključka da je danas sve izraženije nepoznavanje vlastite vere, što se vidi i po sve većem religijskom sinkretizmu, odnosno spajanju religijskih verovanja iz različitih religijskih tradicija.

Posledična dimenzija religioznosti uključuje sve ono što bi vernici trebalo da čine i stavove koje bi trebalo da imaju upravo kao posledicu da su vernici određene religijske tradicije. Ova dimenzija se može odrediti i kao direktna posledica religijske vere na različite sfere društvenog ponašanja vernika: najpre u porodici, ali i u ekonomiji, politici, životu u smislu odnosa čoveka prema drugom čoveku, jednom reči radi se o dimenziji koja podrazumeva religijske implikacije na praktičan život vernika. To je povezanost usvojenog religijskog svetonazora sa svakodnevnim životom. Iako je ovo dimenzija koju su u svojim kasnijim istraživanjima Glock i Stark isključili, pošto nije, strogo posmatrano, mera same religioznosti, u istraživanjima je ne treba nipošto zanemarivati. Istraživanjem posledične dimenzije religioznosti dobro se dopunjuju i štaviše koriguju podaci dobijeni istraživanjem drugih dimenzija religioznosti: ideološke i ritualističke, najčešće. S obzirom na formalizam deklarisan religioznosti, konfesionalnosti, religijskih verovanja i ponašanja, istraživanjem posledične dimenzije religioznosti dolazimo do potvrde o tome koliko navedena deklarisanost ima veze sa istinskom religioznošću. Preciznije, da li se konkretno radi o tome da su, i koliko su ponašanja i stavovi pojedinca zaista inspirisani religioznošću i plod su njegovog religioznog iskustva.

43

U iskustvenim istraživanjima pored ovih pet dimenzija religioznosti uključuje se još jedna: *religijska pripadnost* koja podrazumeva identifikaciju sa religijskom institucijom u širokom rasponu manifestacija u smislu prihvatanja religijskih (crkvenih) vrednosti, normi, verovanja i praktičnog ponašanja. Prva pretpostavka religijskog pripadanja jeste priznanje pojedinca da pripada određenoj veroispovesti, a onda da sebe vidi kao religioznu osobu (predstavna dimenzija religioznosti). Konfesionalna i religijska samoidentifikacija su sastavni deo svakog iskustvenog ispitivanja religioznosti, ali bez ispitivanja ostalih dimenzija, ne može se dati precizna mera religioznosti na nekom geografskom i konfesionalnom prostoru. U principu, konfesionalna i religijska samoidentifikacija precenjuju broj konvencionalno religioznih ljudi. Posle kratkog pregleda opšte religijske situacije u Srbiji u prošlosti, vratićemo se na analizu aktuelne religioznosti građana Srbije i to posredstvom analize dve dimenzije religioznosti: predstavne i ideološke, uz napomenu da se početna analiza

ostalim dimenzija religioznosti može naći u drugim tekstovima (Blagojević 2011; Radisavljević Čiparizović 2011).

Religijska situacija u Srbiji: pogled u prošlost

Za početni period posmatranja može se uzeti religijska situacija u Srbiji do završetka Prvog svetskog rata. Na religiju i crkvu se u tom periodu gleda afirmativno, religijske vrednosti su sastavni deo opšteprihvaćenih društvenih vrednosti, crkva je u bliskoj vezi sa državom, bilo da je priroda te veze u slaganju, saradnji i međusobnom podupiranju ili u služenju državi i ispunjavanju određenih socijalnih funkcija (na primer obrazovanje, brak itd.). Iako ondašnja religioznost ljudi svakako nije bila samo konvencionalna (pravoslavna) već i paganska, i u tom smislu sinkretička, u formalnom smislu je bila stopostotna, što rečito govori o opštoj društvenoj i duhovnoj klimi globalnog društva. Premda je sasvim sigurno da formalan, statistički kriterijum deklarativne konfesionalnosti ne prikazuje pravu sliku religioznosti stanovništva, državni i društveni razlozi nesumnjivo su uticali na problematičan proreligijski i većinski propravoslavni konsenzus.

44

Idejni udar i kretanje religijskog klatna iz stabilne verničke strukture prema njenoj destabilizaciji naglo počinje posle završetka Drugog svetskog rata. U jugoslovenskoj socijalističkoj državi uspostavlja se religijska situacija direktno suprotna početnoj. Idejno-religijsko klatno naglo odlazi u suprotnu poziciju sa poznatim posledicama po religioznost stanovništva i njen društveni značaj. Primer pravoslavlja u Srbiji podrazumevao je kontinuirano ispoljavanje niskih skorova religioznosti stanovništva, bleđu sliku dogmatskih verovanja, disoluciju dogmatskog sadržaja vere, incidentno redovno upražnjavanje pravoslavne obrednosti i vidljivu eroziju konvencionalnog religijskog ponašanja te marginalizaciju društvenog značaja religije i crkve.

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka u Srbiji se „drugim idejnim udarom“ duhovno klatno evidentno pomerilo posle niza decenija od deklarisanog ateizma nazad, prema deklarisanom veri. U takvom idejnom prestrukturisanju, vernička struktura se postepeno konsoliduje pa se tokom prve decenije novog veka ponovo uspostavlja relativno stabilna vernička struktura sa određenim obeležjima.

Međutim, savremena religijska renesansa u Srbiji ima svoja unutrašnja ograničenja. Treba zapaziti da kako se u analizi religijskih promena krećemo od nivoa opšteg mišljenja o religiji i crkvi, koje se izražava u nepodeljenim simpatijama, prema dubljim nivoima religioznosti i povezanosti ljudi sa religijom i crkvom, uviđamo da revitalizacija religijskog i crkvenog nije tako neproblematična pojava. Dosadašnja sociološka istraživanja i istraživanja javnog mnjenja u Srbiji nisu pokazala samo snažan konfesionalni, propravoslavni konsenzus, deklarisanu religioznost i veru u Boga nego i idejni sinkretizam, amorfnost religiozne svesti, selektivnost verovanja u dogmatske postavke hrišćanstva i problem adekvatnog praktičnog religioznog

ponašanja, odnosno crkvenosti i to u samoj deklariranoj verničkoj populaciji. Zbog toga mnogi pravoslavni teolozi, iako govore o iskrenim, ipak svoje vernike smatraju mlakim pravoslavnim vernicima čija vera tek treba da uzrasta.

Pogled u sadašnjost: aktuelna konvencionalna religioznost građana Srbije

U analizi rezultata obimnog i sistematskog istraživanja religioznosti građana Srbije, koje je sproveo na reprezentativnom uzorku od 1.219 ispitanika tim istraživača Hrišćanskog kulturnog centra iz Beograda², možemo poći od podele indikatora religioznosti na tri grupe: prvu grupu indikatora određimo kao *indikatore verske identifikacije* (predstavna dimenzija religioznosti), drugu grupu kao *indikatore verske dogmatike* (ideološka dimenzija) i treću grupu kao *indikatore crkvenosti* (ritualistička dimenzija). U ovom tekstu nas pre svega interesuje predstavna dimenzija religioznosti.

Indikatori verske identifikacije

45

Dva indikatora identifikacije ispitanika sa religijom i crkvom redovno se upotrebljavaju u empirijskim istraživanjima. To su indikatori religijske samodeklaracije i konfesionalne identifikacije. Ovaj drugi indikator koristi se ne samo u naučnim istraživanjima nego i prilikom redovnih, desetogodišnjih statističkih popisa stanovništva, pa pošto obuhvata čitavu populaciju, često se ističe kao mera religioznosti jednog društva, istina, više van naučne zajednice nego u njoj. Ako pođemo od ova dva indikatora vezanosti ljudi za religiju i crkvu, onda možemo zaključiti da je stanovništvo na ispitivanom religijsko-konfesionalnom području Srbije vrlo konvencionalno religiozno.

Ispitanici, ili stanovnici Srbije, dakle, sebe svrstavaju u religiozne, nereligiozne, indiferentne prema religiji i ateiste ili se svrstavaju u neku konkretnu konfesionalnu, crkvenu organizaciju ili negiraju takvu pripadnost. Podatke istraživanja HKC-a za ove indikatore religioznosti stanovništva Srbije prikazaćemo u sledećim tabelama. Deklarativnu religioznost smo ispitivali preko uobičajne opšte i preciznije skale samoidentifikacije sa religijom i crkvom.

² Sociološko iskustveno istraživanje pod nazivom „Religioznost građana Srbije i njihov odnos prema evropskim integracijama“ osmislio je Hrišćanski kulturni centar (HKC) iz Beograda i sproveo ga uz finansijsku pomoć Fondacije Konrad Adenauer iz Berlina i Beograda i Centra za evropske studije iz Brisela na reprezentativnom uzorku za Republiku Srbiju bez Kosova i Metohije od 1.219 ispitanika tokom 2010. godine uz dodatno ispitivanje tri konfesionalne podgrupe (islam, judaizam i protestantizam) u prvoj polovini 2011. godine. O samom istraživanju i o metodologiji istraživanja videti u: Radić, Pavić 2011; Pavić 2011; Bigović, Jablanov-Maksimović 2011.

TABELA 1. Opšta religijska samodeklaracija ispitanika u Srbiji 2010. godine (u %).

Religiozna osoba	77,9
Ambivalentna prema religiji ili sa nejasnim stavom prema religiji	3,9
Nereligiozna osoba	10,7
Ubeđeni ateista	3,1

TABELA 2. Preciznija religijska samodeklaracija ispitanika u Srbiji 2010. godine (u %).

Uvereni vernik koji prihvata sve što njegova vera uči	27,8
Religiozna osoba koja ne prihvata sve što njena vera uči	16,4
Tradicionalni vernik	39,1
Kolebljiv i ravnodušan prema religiji	6,2
Nereligiozan i protivnik religije	10,4

46

Podaci koje smo izneli ni u čemu bitnom ne odstupaju od podataka koji su u domaćoj sociologiji religije već poznati za ovaj indikator religioznosti stanovništva u ovoj deceniji. Četiri petine ispitanika se samodeklariše u terminu religiozne osobe a podaci koji se odnose na precizniju skalu samodeklarativne religioznosti samo potvrđuju obim izmerene religioznosti preko opšte samoidentifikacije ispitanika sa religijom i crkvom. Tako među religioznim ispitanicima dominiraju tzv. tradicionalni vernici (39,1%) koji učestvuju u nekim obredima svoje konfesije, poštuju običaje ali nisu aktivni u svojoj religijskoj zajednici. Ubeđenih vernika, koji bezuslovno prihvataju sve što njihova vera uči, ima 27,8% od ukupnog broja ispitanika a religioznih koji ne prihvataju sve što njihova vera uči ima u uzorku ovog istraživanja 16,4%.

Na skali opšte samoidentifikacije sa religijom i crkvom ukupno nereligioznih građana ima 13,8%, od tog procenta 3,1% ispitanika su se samodeklarirali kao ubeđeni ateisti. Približno toliko je ispitanika koji iskazuju ambivalentan odnos prema religiji ili imaju nejasan stav prema religiji i crkvi. Važno je napomenuti da se u pomenutoj skali preciznije samodeklaracije religioznosti 2,1% ispitanika određuje u terminu protivnika religije.

Kao i prethodna istraživanja, i ovo je pokazalo konsenzualno prihvatanje konfesionalnosti. Iako slab indikator lične religioznosti, na našim prostorima konfesionalna identifikacija se svakako mora uzeti u obzir kad se razmatra povezanost ljudi sa religijom i crkvom, pošto konfesionalnost, iako daje samo početnu sliku povezanosti sa religijom i crkvom, istovremeno ukazuje i na istorijsko-tradicijisku dimenziju u toj povezanosti, što nesumnjivo ima svoju socijalnu relevanciju. Raspored odgovora na pitanje kojoj crkvi ili verskoj zajednici ispitanik pripada, izgleda u procentima ovako:

TABELA 3. Konfesionalna identifikacija ispitanika u Srbiji 2010. godine (u %).

Pravoslavna	78,6
Rimokatolička	6,7
Grkokatolička	0,2
Evangelistička ili neka protestantska	0,7
Islamska	6,3
Neka druga (budistička)	0,2
Nijedna crkva niti verska zajednica	7,1

Prema tome, 92,7% od ukupnog broja ispitanika ističe da pripada određenoj konfesiji a pre svega pravoslavnoj. Analizu nastavljamo ispitivanjem socio - demografskih karakteristika samodeklarisanih (ne)religioznih građana Srbije. Jedan od važnih pokazatelja religijskih promena prema revitalizaciji religije i religioznosti u Srbiji svakako jesu socio-demografske karakteristike religioznih ljudi. Razmere ovih promena najlakše je uočiti upoređivanjem bitnih socio - demografskih karakteristike vernika u socijalizmu sa socio - demografskim osobinama savremenih vernika. Na svu sreću, iskustvena evidencija o ovim karakteristikama postoji pa ćemo za potrebe ovog rada uporediti empirijske podatke iz dva vremenska perioda: podatke o religijskoj samodeklaraciji iz perioda početka osamdesetih godina prošlog veka, tačnije iz 1982. godine (Đorđević 1984) sa podacima iz 2010. godine. Ovaj aspekt religioznosti dovešćemo u vezu sa četiri socio - demografske varijable: polom samodeklarisanih religioznih ispitanika, starošću, stručnom spremom i tipom naselja u kojima ispitanici žive.

47

Već smo konstatovali izraziti rast religioznosti stanovništva Srbije kad ispitanici sami ocenjuju svoju (ne)religioznu poziciju. Prema ovom pokazatelju, početkom osamdesetih godina prošlog veka tek je jedna četvrtina ispitanika bila religiozna a danas je više od tri četvrtine ispitanika na ovaj način religiozno. Ta jedna četvrtina ispitanika iz osamdesetih godina prošlog veka, kad se posmatra prema polu, daje sledeću sliku: 30% svih ispitanih žena izjasnilo se kao religiozno, a skoro duplo manje je bilo religioznih muškaraca (17%). Dve i po decenije kasnije, slika je *sasvim različita* u tom smislu da su polovi po pitanju religioznosti izjednačeni. Ako se nekada moglo reći da lavovski deo religioznosti stanovništva otpada na žene, sada je nemoguće reći ko je religiozniji – žene ili muškarci: od svih žena u uzorku, njih 78,7% su religiozne, a u slučaju muškaraca, taj postotak iznosi 77,8.

Ovde se radi o praktično trostrukom rastu religioznosti kod žena i više nego petostrukom rastu kod muškaraca kad se podaci uporede sa podacima iz osamdesetih godina prošlog veka. Naravno, i bez statističkih podataka to je jasno. Opšti konsenzus oko konvencionalne religioznosti u stanovništvu ravnopravno je raspoređen među polovima. Što se starosti ispitanika i njihove religioznosti tiče, možemo reći da je Đorđević 1982. godine došao do zaključka da starost ispitanika „snažno

deluje“ na lično religijsko opredeljenje u tom smislu da su stariji znatno religiozniji od srednje generacije a posebno od mladih. Ni u jednoj starosnoj kategoriji ne preovlađuju izjašnjeni vernici, čak ni u najstarijoj generaciji u Đorđevićevom istraživanju: kod ispitanika sa i preko 55 godina religioznih je 47%. U istraživanju iz 2010. godine situacija je *potpuno suprotna*: u svim starosnim kategorijama ispitanika deklarirana religioznost je većinska pojava, a razlike među starosnim kategorijama nisu velike. Na primer, u generaciji do 20 godina starosti samodeklarirana religioznost je 74,4% što je neznatno više nego u susednoj starijoj generaciji i ne posebno niže u dve sledeće generacije (79,7 i 79,9%). Najstarija generacija (preko 60 godina starosti) u ovom istraživanju je najreligioznija ali u okviru malih razlika u odnosu na ostale kategorije ispitanika. Prema tome, danas ni starost ispitanika posebno ne utiče na religioznu poziciju stanovništva u dimenziji samodeklarirane religioznosti.

48

U Đorđevićevom istraživanju školska sprema ispitanika direktno utiče na raspored odgovora o (ne)religioznosti. Samo se ispitanici bez ikakve školske spreme izjašnjavaju da su religiozni iznadpolovično (u 55% slučajeva), a kako školska sprema ispitanika raste tako se smanjuje religioznost u obrazovnim kategorijama. Recimo, ispitanici sa srednjom školom su religiozni u 4,5% slučajeva a od ispitanika sa višom i visokom školskom spremom nijedan se nije izjasnio kao vernik. Više od četvrt veka kasnije, prema podacima našeg istraživanja, situacija je *radikalno različita*: ispitanici svih obrazovnih kategorija su iznadpolovično samodeklarativno religiozni i to između 67% kod visokoobrazovanih do 100% kod ispitanika bez osnovne škole, 97,9% sa nezavršenom osnovnom školom i 82,6% sa osnovnom školom. Ispitanici sa završenom trogodišnjom stručnom školom iskazuju svoju religioznost u 82,9% slučajeva, a ispitanici sa srednjom stručnom spremom svih profila su religiozni u 77,8% slučajeva. Najveći pomak u odnosu na situaciju od pre tridesetak godina iskazali su najobrazovaniji. Ipak, ovaj podatak ne treba da zavede: kao što se zna, najpropulzivniji društveni slojevi u socijalizmu su upravo bili obrazovani, socijalizmu lojalni građani pa njihovo nekadašnje potpuno negiranje verničke pozicije treba sagledavati u kontekstu mimikrije koju su ispoljavali iz političkih, profesionalnih, finansijskih i drugih nereligijskih razloga.

Što se tipa naselja i samodeklarirane konvencionalne religioznosti tiče, Đorđević u svom istraživanju pronalazi da su stanovnici sela bili religiozni u 30% slučajeva a stanovnici ostalih naselja u samo 14% slučajeva. Naravno, danas je *situacija drugačija*. Stanovnici svih naselja iskazuju iznadpolovičnu religioznost a rasponi se kreću od 68,8% religioznih u gradovima srednje veličine do 82% u srpskim selima.

Indikatori verske dogmatike

Postoji veći broj indikatora vere u dogmatsko jezgro hrišćanstva (pravoslavlja). Navešćeno nekoliko: verovanje u Boga, verovanje u Isusa Hrista kao sina Božjeg,

u uskrsnuće, u zagrobni život, u raj i pakao. Set ovih indikatora i već stvorena statistička evidencija u Srbiji dozvoljava izvođenje *ambivalentnih* zaključaka o religioznosti ispitanika uopšte, a među njima i pravoslavnih vernika. Ako je mero nečije religioznosti verovanje u Boga, onda je izmerena religioznost visoka i poslednjih godina teži da se izjednači sa ličnom religioznošću i konfesionalnošću. To pokazuju i rezultati istraživanja religioznosti građana Srbije koje je sproveo HKC. Raspored odgovora na postavljeno pitanje: „Da li verujete da Bog postoji?“ izgleda ovako:

TABELA 4. Verovanje u Boga u Srbiji 2010. godine (u procentima)

Verujem da Bog postoji	63,2
Neka vrsta duha ili životna sila postoji, ali ne znam da li je to Bog	22,5
Sumnjam, možda postoji a možda ne postoji	5,8
Ne mislim da postoji Bog, duh ili životna sila	5,9
Nisam o tome razmišljao/la	2,0

49

Jasno je da ubedljiva većina ispitanika misli da Bog postoji a još skoro jedna petina ispitanika misli da neka vrsta duha ili životna sila postoji no nisu sigurni da je to Bog. Ako ta dva odgovora zbrojimo, onda dobijamo masovnu veru u Boga ili neku životnu silu od preko 85%. Religioznost stanovništva Srbije primetno je niža kad se meri preko nekih drugih suštinskih verovanja u hrišćanstvu nego što je samoidentifikovana religioznost i konfesionalnost pa i iskazano verovanje u Boga. Religioznost ispitanika, kao verovanje u postavke dogmatskog jezgra hrišćanstva, manjim delom je iznad a većim delom ispodpolovična u uzorcima ispitanika.

Međutim, problema ima i kad je u pitanju samo verovanje u Boga. Kad u osnovnu dogmu hrišćanstva, kao što su dosadašnja istraživanja pokazala, na *propisan* način veruje manjina ispitanika, odnosno samodeklarisanih vernika, onda se još veći problem javlja sa drugim verovanjima iz dogmatskog korpusa verovanja u pravoslavlju. Ova istraživanja su pokazala da su neka bazična pravoslavna verovanja često manjinska i u samoj verničkoj populaciji. Takođe su prilično zastupljena i verovanja koja uopšte nisu u domenu hrišćanske dogmatike, iako se nosioci tih verovanja ubrajaju u pravoslavne, odnosno hrišćanske vernike. Takva je npr. situacija kad se radi o verovanju u magiju, u telekinezu, o verovanjima koja dolaze iz dalekoističnih religija, kao što je verovanje u preseljenje duše iz tela u telo (reinkarnacija). Zato neki religiozolozi smatraju da se religiozna (idejna) eklektika izražava u širokom spektru pojave novih, okultno-magičnih verovanja, pomešanih sa ortodoksnim, pravoslavnim verovanjima. Dubin, ruski sociolog, tu savremenu situaciju u ruskom društvu čak naziva specifičnim vrednosnim politeizmom (Dubin 2004:40). Prema tome, uočavamo dva toka religijskog života među samodeklarisanim pravoslavnim ispitanicima: jedan je tok pojava nedogmatske pored dogmatske vere, a drugi se

može odrediti kao disolucija dogmatskog sadržaja vere, odnosno vernici ne veruju u celovitost idejnog jezgra hrišćanstva već neke dogme preferiraju a neke, koje su bliže eshatologiji, odbacuju. Razmera takve disolucije je jasnija ako znamo da verujući ispitanici u Boga svoju veru podjednako samorazumevaju na dogmatski i nedogmatski način – dakle, kao da je Bog ličnost, odnosno, životna snaga, moć. Međutim, rezultati ovog istraživanja ukazuju na potrebu revidiranja zaključaka iz prošlih istraživanja ili da kažemo nešto opreznije, da ovi rezultati zahtevaju od istraživača dalje praćenje onih pojava u kojima se uočavaju promene ili možda trendovi za čije apodiktično tumačenje trenutno nema dovoljno iskustvenog materijala. U sledećoj tabeli dati su podaci o dogmatskom sadržaju hrišćanstva:

TABELA 5. Disolucija dogmatskog sadržaja hrišćanstva u Srbiji 2010. godine (u procentima)

Verovanje u Boga	63,2
Verovanje u život posle smrti	51,0
Verovanje u raj i pakao	41,6
Verovanje u vaskresenje	46,6
Verovanje u preseljenje duše	40,0
Verovanje u magiju	16,0

50

Odmah se vidi da sada iznadpolovična većina ispitanika veruje u Boga na dogmatski način, a da ga manje od petine ispitanika shvata kao neku vrstu duha ili životne sile. Takođe, iako su druga verovanja iz dogmatskog korupusa hrišćanstva u ispitivanoj populaciji ispodpolovična, verovanje u ove postavke hrišćanstva veoma se približava polovini ispitanih respondenata što je očito odstupanje od ranijih podataka koji su pokazivali da manje od jedne petine ispitanika iskazuje veru u sastavne elemente hrišćanskog dogmata.

I preko ovog pokazatelja religioznosti u istraživanju iz 2010. godine možemo uočiti promene u odnosu na istraživanje sa početka osamdesetih godina prošlog veka. Pre svega verovanje u Boga je nadpolovično u svim segmentima ispitivane populacije, pri čemu se pol uopšte ne izdvaja kao determinanta koja utiče na religioznost. U Đorđevićevom istraživanju 23% od svih ispitanih žena iskazuje veru u Boga a muškaraca samo 12%. U istraživanju iz 2010. godine religioznost, kao verovanje u osnovnu dogmu ispitivanih religija u Srbiji, kod žena i muškaraca je u potpunosti identična: 63,3% žena i 62,8% muškaraca veruje u Boga na dogmatski način. U istraživanju iz 1982. godine starost ispitanika primetno utiče na verovanje u Boga i to tako što najmlađa generacija u istraživanju (od 15 do 24 godine starosti) veruje u Boga u samo 3% slučajeva, zatim se beleži blagi porast verovanja do generacije od 45–54 godine starosti da bi u Boga najviše verovali ispitanici sa 55 i više godina, ali opet ispodpolovično – u 37% slučajeva. Naravno, aktuelni rezultati su sasvim drugačiji: u najmlađoj starosnoj kategoriji, ispitanici iskazuju svoju

veru u Boga iznadpolovično, u 61,5% slučajeva, najviše veruju u Boga ispitanici u dve susedne starosne kategorije (65,7 i 64,8%) a najstariji ispitanici (građani) veruju u Boga u 62,7% slučajeva. Slična je situacija i kad se verovanje u Boga ukrsti sa školskom spremom ispitanika. U ovom istraživanju u obrazovnoj kategoriji viša i visoka školska sprema, ispitanici veruju u Boga iznadpolovično: u 53,7 i 54,4% slučajeva, a najviše u Boga veruju ispitanici sa nezavršenom osnovnom i sa osnovnom školom (88,9 i 91,5%).

U Đorđevićevom istraživanju školska sprema je od svih obeležja najintenzivnije uticala na verovanje u Boga kod ispitanika i to tako da sa rastom obrazovanja *rapidno* opada učestalost odgovora o verovanju u Boga. Tako su nepismeni verovali u Boga u 48% slučajeva a od ispitanika koji su završili više i visoke škole se nijedan nije izjasnio da veruje u Boga. U komparaciji dva istraživanja situacija je ista i kad je u pitanju mesto stanovanja ispitanika. Naime, u socijalizmu je bilo jasno da tradicionalni odnos prema religiji i crkvi, ako postoji, onda se i održava na selu a gradovi su bili prava ateizovana i sekularizovana sredina. Tako u Đorđevićevom istraživanju, veru u Boga iskazuje tek jedna desetina žitelja grada i nijedna cela petina ispitanika žitelja sela i ostalih naselja. Danas je takva situacija daleka prošlost: iako u Boga najviše veruju žitelji u seoskim naseljima (67,5%) i u ostalim gradskim naseljima ispitanici iskazuju veru u Boga znatno iznadpolovično zastupljenu – zbirno posmatrano za sva gradska naselja u 59,6% slučajeva.

51

U kontekstu ovako opisanih religijskih promena identifikovanih preko najčešće korišćenih indikatora religioznosti, konfesionalne i religijske samoidentifikacije i vere u Boga, slika *tipičnog vernika* u Srbiji danas se razlikuje od slike tipičnog vernika iz osamdesetih godina XX veka. Danas za tipičnog konvencionalnog vernika ne bismo mogli kao ranije reći da potiče iz ruralne sredine, da je uglavnom pripadnik starije generacije, da je pripadnica ženskog pola i da je sa nižim stepenom obrazovanja. Sličnu analizu je potrebno uraditi i za druge dimenzije religioznosti: ritualističku, ali i dimenziju religioznog iskustva i što je možda još značajnije, za posledičnu dimenziju religioznosti. Neke analize čitalac može konsultovati u drugim tekstovima (Blagojević 2011) a na neke treba pričekati druga iskustvena istraživanja koja neće zanemariti ispitivanje posledične i iskustvene dimenzije religioznosti.

Primljeno: 9. mart 2012.

Prihvaćeno: 10. april 2012.

Literatura

Blagojević, Mirko (2011), „Aktuelna religioznost građana Srbije“, u *Religioznost u Srbiji 2010*, HKC; Konrad Adenauer Stiftung; Center for European Studies, Beograd, str. 43–72.

Bigović, Radovan; Jablanov-Maksimović Jelena (2011), „Predgovor“, u *Religioznost građana Srbije i njihov odnos prema procesu evrpskih integracija*, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, str. 7.

- Dorđević B. Dragoljub (1984), *Beg od crkve*, Knjaževac: Nota.
- Дубин, Борис (2004), „Массовая религиозная культура в России (тенденции и итоги 1990-х годов)“, *Вестник общественного мнения* № 3., 35–44.
- Glock, Charles Y. (1962), *On the Study of Religious Society in Tension*, Chicago: RandMcNally.
- Lenski, Gerhard (1961), *The Religious Factor*, Garden City, New York: Doubleday.
- Radić, Tatjana; Pavić, Verica (2011), „Uvod u studiju“ u *Religioznost u Srbiji 2010*, Beograd, str. 7–12.
- Pavić, Verica (2011), „Metodološke napomene“, u *Religioznost građana Srbije i njihov odnos prema procesu evrpskih integracija*, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, str. 9–12.
- Синелина, Юлия, (2011), *Циклы секуляризации в истории России (социологический анализ: конец XVII – начало XXI века)*, Lap Lambert Academic Publishing, Sarbrücken, str. 387.
- Stark, Rodni.; Glock, Charles. Y. (1968), *American Piety: The Nature of Religious Commitment*, Berkely: University of California Press.
- Radisavljević – Ćiparizović, Dragana (2011), „Religioznost građana Srbije i njihov odnos prema EU – sociološki ugao“, u *Religioznost građana Srbije i njihov odnos prema procesu evrpskih integracija*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung, str. 25–42.

52

Mirko Blagojević

RELIGIOUS AND CONFESSIONAL IDENTIFICATION AND FAITH IN GOD
AMONG THE CITIZENS OF SERBIA

Summary

The author presents and analyses, in regard with the subject, the data from a systematic sociological research study of religiosity of the citizens of Serbia which is relevant for the Republic of Serbia without Kosovo and Metohija. The study named "Religiosity in Serbia and the EU integration process" was conducted twice, in 2010 and 2011, by the Christian Cultural Centre from Belgrade with the financial assistance of the Konrad Adenauer Foundation and the Center for European Studies from Brussels. Before analysing the data, the author briefly discusses the various dimensions of religiosity.

Key words: multidimensional religiosity, confessional and religious self-identification, belief in God, sociology of religion, Serbia.